

УДК 336.741.2

Людмила Николаївна РЯБІНІНА

доктор економічних наук, професор кафедри банківської справи,
Одеський національний економічний університет, e-mail: rln@ukr.net

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕОРІЇ СУЧАСНИХ ГРОШЕЙ-НЕТОВАР НА ПРАКТИЦІ

Рябініна, Л. М. Проблеми використання теорії сучасних грошей-нетовар на практиці / Людмила Николаївна Рябініна // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць; за ред. М. І. Зверякова (голов. ред.) та ін. (ISSN 2313-4569). – Одеса: Одеський національний економічний університет. – 2016. – Вип. 1. – № 60. – С. 255–266.

Анотація. Статтю присвячено теоретичним проблемам грошей, які втратили зв'язок із золотом, масштаб цін і свою товарну природу. Проаналізовано сутність і функції сучасних грошей, які виникли після демонетизації золота і досліджено їх відмінності від товарних грошей. Обґрунтовано, що сучасні гроші – це гроші-нетовар, які не мають жодної з притаманних товару ознак. До того ж, на відміну від товару, сучасні гроші-нетовар не мають ціни як грошового вираження вартості товару, що робить дискусійним розгляд валютного курсу, позичкового проценту та його норми у якості ціни грошей. Вирішення цієї проблеми дозволить центральному банку науково обґрунтовано розробляти грошово-кредитну політику, спрямовану на підвищення ефективності використання сучасних кредитних грошей-нетовар на практиці.

Ключові слова: гроші-нетовар; якості товару; функції сучасних грошей-нетовар; сутність ціни; валютний курс; позичковий процент; процентна ставка.

Людмила Николаевна РЯБИНИНА

доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела,
Одесский национальный экономический университет, e-mail: rln@ukr.net

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕОРИИ СОВРЕМЕННЫХ ДЕНЕГ-НЕТОВАР НА ПРАКТИКЕ

Рябинина, Л. Н. Проблемы использования теории современных денег-нетовар на практике / Людмила Николаевна Рябинина // Вестник социально-экономических исследований: сб. науч. трудов; под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. (ISSN 2313-4569). – Одесса: Одесский национальный экономический университет. – 2016. – Вып. 1. – № 60. – С. 255–266.

Аннотация. Статья посвящена теоретическим проблемам денег, утративших связь с золотом, масштаб цен и свою товарную природу. Проанализированы сущность и функции современных денег, возникших после демонетизации золота и исследованы их отличия от товарных денег. Обосновано, что современные деньги – это деньги-нетовар, не имеющие ни одного из присущих товару признаков. К тому же, в отличие от товара, современные деньги-нетовар не имеют цены как денежного выражения стоимости товара, что делает дискуссионным рассмотрение валютного курса, ссудного процента и его нормы в качестве цены денег. Решение этой проблемы позволит центральному банку научно обоснованно разрабатывать денежно-кредитную политику, направленную на повышение эффективности использования современных кредитных денег-нетовар на практике.

Ключевые слова: деньги-нетовар; свойства товара; функции современных денег-нетовар; сущность цены; валютный курс; ссудный процент; процентная ставка.

Liudmila RYABININA

Doctor of Economics, Professor of Banking Department,
Odessa National Economic University, e-mail: rln@ukr.net

THE PROBLEMS OF USING THE MODERN MONEY-NONGOODS THEORY IN PRACTICE

Ryabinina, L. (2016), *The problems of using the modern money-nongoods theory in practice*. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Problemy vykorystanniia teorii suchasnykh hroshei-netovar na praktytsi; za red.: M. I. Zveriyakova (gol. red.) ta in.], *Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnykh doslidzen'* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, Issue 1, No. 60, pp. 255–266.

Abstract. The article is devoted to theoretical problems of money, which lost its relationship with gold, the price scale and its commodity nature. It was analyzed the nature and function of modern money that appeared after the monetization of gold and its differences from commodity money are analysed. It was substantiated that today's money – this is money-non-goods, having non of the features inherent to a product. In addition, unlike the goods, today's money-nongoods has no value as a monetary expression of the value of goods, making debatable consideration of exchange rate, loan interest and its norms as the price of money. The solution of this problem will allow the central bank to develop scientifically grounded monetary policy, aimed at improving the efficiency of the use of modern credit money-non-goods in practice.

Keywords: money-nongoods; usefulness of goods; the functions of modern money-nongoods; the essence of price; exchange rate; loan interest; interest rate.

JEL classification: E520

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні гроші в усіх країнах світу після демонетизації золота існують у вигляді грошових білетів і білонної монети (а не у вигляді золотих монет і зливків, розглянутих К. Марксом як гроші). При цьому сучасні гроші втратили зв'язок із золотом, масштаб цін і власну вартість, якою вимірювалася вартість усіх інших товарів. Відповідно, їхня сутність і функції докорінно змінилися, хоча й сьогодні вони є посередниками в товарообміні й також як і золоті монети виконують функцію засобу обігу (при зміні ролі їхньої власної вартості в товарообміні). Це зумовлено тим, що власна вартість сучасних грошей у вигляді грошових білетів і монет із недорогоцінних металів, аналогічно як і вартість золотих монет, які пішли з обігу, визначається витратами праці на їхнє виготовлення. Однак вартість виготовлення грошових білетів різних країн залежить сьогодні тільки від ступеня їхнього захисту від підробок. Зокрема, чим більше захищені від підробок ті або інші грошові білети, тим дорожче їхнє виробництво й, відповідно, вище їхня власна вартість. Наприклад, якщо у 2005 році на кожен тисячу білетів ФРС США витрачалося майже 60 доларів [1], то сьогодні, при збільшенні щаблів захисту долара США більш за 40 пунктів, витрачається по 100 доларів [2]. За таких умов власна вартість кожного доларового білета (суспільно-необхідних витрат праці на його виробництво) зросла до 10 центів, що незрівнянно з їхньою номінальною вартістю. Грошові білети української гривні, які були вироблені в Канаді (1992 р.), обійшлися Україні по 24,1 дол. за тисячу білетів (незалежно від їх номіналів). Сьогодні гривневі білети виготовляються в Україні й мають 17 ступенів захисту [3].

Відповідно, власна вартість грошових білетів сучасних грошей у десятки й сотні разів нижче їх номінальної вартості, що дозволяє нам нехтувати їхньою власною вартістю й вважати, що грошові білети сучасних грошей власної вартості не мають. До того ж, товарні ціни після демонетизації золота виражаються не власною вартістю сучасних грошей, тому що вони не можуть вимірювати вартості товарів своєю власною вартістю, аналогічно як і банкноти (які пішли в небуття), які не маючи власної вартості, але будучи повноправними представниками золота, грошей і вартості, розглядалися К. Марксом як знаки грошей, але не гроші. За таких умов стає зрозумілим, що сучасні гроші без зв'язку із золотом не є ані знаками грошей, ані банкнотами.

Соціально-практична значимість грошей і недостатня вивченість сутності, функцій і ролі сучасних грошей в економіці країни, що розглядаються, до того ж, і сьогодні низкою учених-економістів як товар і загальний еквівалент, обумовили вибір теми та її актуальність.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблемам сучасних грошей присвячено праці багатьох зарубіжних учених, серед яких варто назвати Л. Вальраса, Д. Ван-Хуза, К. Виксея, У. Ст. Джевонса, Дж. М. Кейнса, Ф. Мишкина, К. Маркса,

А. Маршалла, К. Менгера, Л. Мизеса, Д. Патінкіна, А. Пігу, Д. Рикардо, П. Роуза, П. Самуельсона, А. Смита, Д. Тобина, І. Фишера, М. Фридмана, Ф. Хайека, Е. Хансена, Дж. Р. Хикса, Л. Харрриса, Й. Шумпетера та багатьох інших. Серед учених країн СНД заслуговують на увагу праці А. Анікіна, З. Атлас, В. Батирева, М. Боголепова, Е. Брегеля, А. Грязнової, З. Евзлина, З. Каценеленбаума, Ю. Кашина, А. Когана, О. Косого, Л. Красавиної, О. Лаврушина, В. Леонтьєва, Л. Лунца, Е. Лебедева, Г. Матюхіна, В. Новожилова, Ю. Осипова, Ю. Пашкуса, О. Рогового, Б. Соколова, Й. Трахтенберга, В. Усоскіна, П. Ушанова, С. Шарапова, Г. Шварца, М. Ямпольського й ін. Серед представників української економічної думки, що приділяли увагу проблемам грошей, варто назвати праці В. Базилевича, М. Бунге, В. Бутука, А. Гальчинського, В. Гейця, А. Гриценка, О. Дзюблюка, В. Козюка, В. Мищенко, С. Мищенко, А. Мороза, С. Науменкової, О. Петрика, М. Савлука, В. Стельмаха, М. Туган-Барановського, А. Чухна та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз останніх наукових праць пострадянських економістів показав, що вони намагаються переосмислити основні підходи марксистської теорії грошей до сучасних грошей, які виникли після демонетизації золота. При цьому, деякі з них усвідомили, що сучасні гроші втратили масштаб цін, власну вартість, товарну природу й перестали бути загальним еквівалентом вартості товарів [4, с.75; 5, с.17; 6, с.5; 7, с.68]. Тому, відповідно, «...визначення сутності грошей як особливого товару, що відіграє роль загального еквівалента, вступає в конфлікт із новими формами грошей» [6, с.5]. А, наприклад, відомий вітчизняний вчений М. І. Савлук, серед функцій сучасних грошей замість функції міри вартості, вже розглядає функцію міри цінності, у якій «...гроші забезпечують вираження і вимірювання цінності товарів, надаючи їй форму *ціни*» [4, с. 36, курсив С. М.], хоча навряд чи грошима можна виразити й виміряти корисність (цінність) товарів, не говорячи вже про ототожнення ціни й цінності, що й дотепер ще є невирішеною часткою загальної проблеми теорії сучасних грошей-нетовар.

Постановка завдання. Метою статті є необхідність привернути увагу вчених-економістів до проблем теорії сучасних грошей, яка суттєво відрізняється від марксистської теорії золотих грошей і їхніх знаків й створити підґрунтя для науково обґрунтованого застосування теоретичних основ сучасних грошей на практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність і функції сучасних грошей, які докорінно змінилися після демонетизації золота, мають сьогодні особливу важливість і актуальність у зв'язку з процесами, що відбуваються у світі, інтеграції й глобалізації грошових і банківських систем низки країн. Відповідно, від того, які теоретичні підходи до грошей після демонетизації золота використовуються вченими-економістами й регулятором грошово-кредитних відносин у країні, переважно залежить роль сучасних грошей як у кожній країні окремо, так і у світовій системі в цілому. Наприклад, західними економістами сучасні гроші розглядаються як товар, засіб або економічне благо (тобто як технічні посередники в товарообміні. Як зазначають К. Р. Макконнелл і С. Л. Брю, «...Пиво є грошима в ангольській економіці. Воно слугує як засіб обігу, міра вартості й засіб заощадження» [8, с.281], з чим не можна погодитися тому, що пиво при довготривалому зберіганні втрачає свою споживчу вартість, стає непридатним і як товар, і, тим більше як грошовий товар, що виконує перераховані функції й, особливо, функції міри вартості й збереження вартості), що приймається в оплату товарів і послуг або у відшкодування боргів [8, с.264, с.281; 10, с.12; 11, с.3, с. 6; 12, с.70], або як суспільний феномен [12, с.81–82], як «...штучна соціальна умовність...» [13, с.64], створена державою, тобто те «...що одержавши добро від суспільства або держави, здатне функціонувати як засоби обігу, міра вартості й засоби заощадження» [14, с.13]. Однак, з такою позицією західних економістів важко погодитися, тому що у всіх країнах світу на сучасному етапі суспільне визнання саме як грошей (тобто посередників в товарообміні) одержали не товари, кошти або блага (прийняті в оплату товарів, послуг або у відшкодування боргів), а законодавчо введені в обіг кожною країною грошові білети (тобто папірці, про які

навіть К. Маркс писав, що «...Паперові знаки, на яких надруковані їхні грошові назви <...>, вводяться в процес обігу ззовні державою» [15, т.1, с.134]) і монети із недорогоцінних металів.

Разом з тим, не можна погодитися й з позицією низки сучасних пострадянських, у тому числі, й вітчизняних економістів [4, с.11–13; 5, с. 13; 16, с.65; 17, с.11, с.17, с.21; 19, с.12; 20, с.65; 21, с.45; 22, с.73] і багатьох інших, які й сьогодні (через майже 40 років після демонетизації золота) розглядають сучасні гроші з марксистських позицій – як товар і загальний еквівалент, незважаючи на те, що це суперечить природі й сутності сучасних грошей, які не мають ані власної вартості, ані зв'язку із золотом. А деякі російські економісти сьогодні виступили з пропозицією розглядати теорію сучасних грошей у двох варіантах: європейському й американському [12, с.68]. При цьому європейський варіант розглядається його автором у постулатах марксистської теорії, а американський – у підходах сучасних західних (і далеко не завжди американських!) економістів до сутності й функцій сучасних грошей. Зважаючи на те, що більшість вчених світу ніколи не розділяли ідеї марксистської теорії грошей, то сьогодні навряд чи є достатньо підстав розділяти грошову теорію на європейський і американський варіанти, тим більш, що після підписання на Ямайській конференції «Угоди про демонетизацію золота», воно втратило всі функції грошей і роль посередників у товарообміні стали виконувати не золоті монети або зливки й, навіть, не банкноти як знаки грошей, а грошові білети сучасних грошей без власної вартості й зв'язку із золотом і монети з недорогоцінних металів. Зрозуміло, що корінні зміни, які виникли з підписанням «Угоди про демонетизацію золота», породили серед пострадянських учених країн СНД, у тому числі й України, дискусії про сутність, природу й функції грошей, які змінилися, і яка ще й дотепер не завершилася, тому що багато економістів, розділяючи основні постулати марксистської теорії грошей й дотепер вважають, що сучасні гроші – це товар, який має власну вартість, саме якою й вимірюються вартості всіх інших товарів, роблячи, тим самим, сучасні гроші загальним еквівалентом вартості. У результаті цих дискусій було усвідомлено, що «...заміна золота у всіх його функціях кредитними (точніше – паперовими) грошима, це не зміна форм грошей, а зміна їхньої сутності, оскільки вони втрачають свій колишній характер» [6, с.6]. Доречно відзначити, що помилковість підходу низки пострадянських, у тому числі, й вітчизняних економістів, до сучасних грошей без власної вартості як до товару обумовлена тим, що в Радянському Союзі, навіть, і після проведеної у світі демонетизації золота, воно юридично продовжувало бути грошовим товаром і відігравати роль загального еквівалента. Це було зумовлено тим, що в СРСР єдино правильною й тому загальноприйнятою теорією грошей була саме марксистська теорія. Зрозуміло, що всі інші теорії грошей вважалися в СРСР буржуазними і реформістськими, які ніяким чином не можуть правильно відображати класову сутність радянських, а, точніше, марксистсько-радянських грошей. А існування в СРСР «залізної завіси», що не давала радянським вченим можливості знайомства з науковими розробками вчених інших країн, істотно гальмувало розвиток теорії грошей у СРСР. Відповідно, після розвалу СРСР пострадянські економісти продовжували мислити саме марксистськими категоріями й, навіть, розвивати марксистські погляди на сутність грошей як на товар, не зважаючи на ті зміни, які відбулися у світі після демонетизації золота.

На основі аналізу наукової думки зарубіжних і вітчизняних економістів автор дійшов висновку про те, що, насамперед, сучасні гроші – це гроші-нетовар або начебто б(!) товар (з огляду на історичне виникнення грошей з товарообміну), тому що будь-які гроші (навіть золоті монети, а тим більше грошові білети й розмінна монета з недорогоцінних металів) ніколи не вироблялися (і не виробляються) для продажу у той час як будь-який продукт або благо (матеріальне воно чи ні, створено вони людською працею, чи ні, як, наприклад, земля і її надра, совість, честь тощо) стає товаром лише тоді, коли воно призначено для продажу, що є першою характерною ознакою товару, що відрізняє його від будь-якого продукту, блага й грошей. Однак із того, що вироблений

товар повинен мати споживчу вартість (свою корисність, яка «...робить її споживчою вартістю» [15, т.1, с.42]), що і створює на товарному ринку попит на цей товар (а, отже, і зацікавленість товаровиробника в його виробництві для наступного продажу за гроші), то виробництво товару завжди припускає створення його корисності при витратах людської праці на його виготовлення. За таких умов у товарі завжди існує єдність споживчої вартості й вартості, що є другою характерною ознакою товару, що відрізняє його від будь-якого продукту, блага або грошей. Але тому що гроші, володіючи споживчою вартістю (корисністю – бути посередником у товарообміні), власної вартості не мають (що докладно викладено вище), то в сучасних грошах не дотримується й ця характерна для товару ознака – єдність споживчої вартості й вартості.

До того ж, із того, що товар виробляється для продажу, а гроші для посередництва в товарообміні, впливає, що товари, що надходять на ринок залишають його після своєї реалізації, а гроші як посередники в товарообміні завжди залишаються в кругообігу аж до вилучення їх з обігу (через їх зношеність або грошову реформу). За підрахунками фахівців, період обігу купюр (від їхнього випуску в обіг до вилучення з нього у зв'язку з їх зношеністю) дрібних номіналів становить від 5 до 8 місяців, а великих номіналів – до 5 років. До кінця вісімдесятих років минулого століття Держбанк СРСР щорічно вилучав з обігу близько 1500 тонн(!) старих зношених купюр [23]. А зважаючи на те, що випуск в обіг сучасних грошей здійснюється або при редисконтуванні центральним банком комерційних векселів або при рефінансуванні їм же Уряду, то випущені до обігу сучасні гроші є борговими зобов'язаннями центрального банку [24, с.63] і, відповідно, мають кредитне, а не товарне походження.

Вищезазначене дозволяє зробити висновок про те, що сучасні кредитні гроші не можна розглядати як товар, тому що вони не містять жодної з характерних товару ознак: вони не виробляються для продажу; у них відсутня єдність споживчої вартості та вартості й, до того ж, вони є ще й борговими зобов'язаннями). Усе це означає, що сучасні кредитні гроші – це гроші-нетовар.

Зрозуміло, що зміна сутності грошей вплинула й на зміну їхніх функцій, що відображають глибинні властивості найпростіших сторін їхньої сутності. Тому після демонетизації золота сучасні гроші втратили першу із функцій золотих грошей – функцію міри вартості, тому що фактично власна вартість сучасних грошей після демонетизації золота виявилася настільки мала порівняно з їхнім номіналом, що не нею, а цінністю грошей стали вимірюватися вартості товарів. «...Цінність грошей, – писав М. І. Туган-Барановський, – є цілком соціальне явище, продукт стихійних несвідомих <...> процесів. Ось чому загальна теорія цінності товарів не може пояснити цінності грошей. Теорія граничної корисності відправляється від припущення, що цінність є результатом свідомих оцінок оцінюючого суб'єкта. Тим часом цінність грошей є перед нами, як щось об'єктивно дане всією сукупністю мінових відносин. <...> і який би не була цінність грошей, інакше кажучи, їхня купівельна спроможність, <...> вони рівною мірою будуть витрачені як засіб обміну або платіжні кошти, тому що ні на що інше гроші не потрібні» [25, с.31]. Доречно відзначити, що корисність або споживча вартість сучасних грошей проявляються тільки на ринку через їхню купівельну спроможність, за відсутності якої корисність грошей дорівнює нулю. Але із того, що купівельна спроможність грошей являє собою ту кількість товарів і послуг, яку можна придбати на одну номінальну грошову одиницю в даний момент часу впливає, що саме купівельна спроможність (цінність) сучасних грошей і є грошовим мірилом або мірою цінності (їхнім своєрідним масштабом цін). При цьому купівельна спроможність як міра цінності сучасних грошей має коливання, які залежать, насамперед, від: макроекономічної рівноваги в системі; від грошово-кредитної політики центрального банку; від рівня державного й грошово-кредитного регулювання й рівня економічної стабільності в країні. Разом з тим, купівельна спроможність сучасних грошей примусово задається емітентом при їхньому випуску до обігу, виходячи з реального обсягу матеріального виробництва, співвідношення попиту та пропозиції, заданих центральним банком обсягів емісії готівки й грошового мультиплікатора,

тому що випуск в обіг грошових білетів сучасних грошей будь-яких номіналів без встановлення їм конкретної купівельної спроможності не має ніякого економічного змісту. Тому грошові білети й монети з недорогоцінних металів, які емітуються для обігу, при їхньому випуску мають примусову міру цінності (купівельну спроможність) у вигляді їхніх номіналів (поза зв'язком з їхньою власною вартістю). Надалі, у процесі свого руху міра цінності грошових одиниць (їхня купівельна спроможність) визначається стихійним ринком, у зв'язку з чим номінальна вартість грошей і їхня купівельна спроможність, зазвичай, відхиляються одне від одного.

Доречно відзначити, що сучасні гроші, маючи споживчу вартість як речовинний носій мінової вартості й, відповідно, носій кількісного співвідношення вартісних пропорцій між товарами, будучи посередниками в товарообміні, співвідносять вартісні пропорції між товарами й виражають товарні ціни властивої їм мірою цінності (купівельної спроможності). Це означає, що сучасні кредитні гроші без власної вартості, втративши зв'язок із золотом, не можуть виконувати (і не виконують) функцію золотих грошей як міри вартості. Варто зазначити, що банкноти, будучи повноправними представниками золота, вартості й грошей також не виконували цієї функції, але представляли її. Тому, сучасні кредитні гроші маючи цінність, виконують функцію міри цінності, вимірюючи вартості товарів своєю цінністю, яка нееквівалентна вартості товарів, означаючи тим самим, що вони втратили й таку роль золотих грошей, як загального еквіваленту.

Зміна сутності грошей після демонетизації золота виявилася не тільки у втраті сучасними грошима функції міри вартості й ролі «загального еквівалента», але й у втраті ними такої функції золотих грошей як світові гроші, тому, що свідчить про те, що банкноти як знаки вартості також не виконували функції світових грошей. Це зумовлено тим, що «...Виходячи за межі внутрішньої сфери обігу, гроші скидають із себе придбані в цій сфері локальні форми масштабу цін – форми монети, розмінної монети, знаків вартості – і знову виступають у своїй первісній формі зливків благородних металів» [15, т.1, с.149], функціонуючи, при цьому «...як загальні засоби платежу, загальні купівельні засоби й абсолютна суспільна матеріалізація багатства взагалі (universal wealth). Функція засобу платежу, засобу, який слугує для розрахунків по міжнародних балансах, переважає» [15, т.1, с.150]. Однак, сучасні-кредитні гроші без власної вартості й зв'язку із золотом не можуть на світових ринках виступати у формі зливків благородних металів. Разом з тим, сучасні кредитні гроші, що втратили таку функцію золотих грошей як світові гроші, все-таки використовують її переважну частину, виступаючи на світових ринках у міжнародних розрахунках як засіб платежу.

Демонетизація золота призвела до втрати сучасними грошима й такої функції золотих грошей як функція створення скарбів, тому що навряд чи нагромадження будь-яких боргових зобов'язань, якими є сучасні кредитні гроші, може розглядатися як створення скарбів. Втратили сучасні гроші й функцію збереження й нагромадження вартості, яка раніше виконувалася знаками золотих грошей – банкнотами, тому що не маючи власної вартості, вони не можуть ані зберігати, ані накопичувати вартість. Але маючи цінність, сучасні кредитні гроші можуть виконувати функцію збереження й нагромадження цінності (за умови стабільності їхньої купівельної спроможності).

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що після демонетизації золота, сутність грошей і їх функцій докорінно змінилася, дозволяючи їм виконувати функції міри цінності, засобу обігу, засобу платежу, функцію збереження й нагромадження цінності (за умови їхньої стабільності), визначаючи на практиці роль сучасних грошей в економіці країни.

Насамперед, варто зазначити, що будь-які гроші, у тому числі й сучасні гроші-нетовар, будучи посередниками в товарообміні, полегшують його. Відповідно, роль сучасних грошей-нетовар у функції засобу обігу виражається в тому, що вони сприяють безперервності процесів купівлі-продажу, кругообігу доходів і продуктів, полегшуючи, тим самим, товарообмін і відтворювальний процес у країні.

Роль сучасних грошей-нетовар у якості міри цінності виражається в тому, що завдяки їм виникає можливість виражати цінні пропорції між окремими елементами товарних цін, виражати ціни товарів і послуг і, відповідно, визначати витрати на виробництво, виручку від реалізації продукції, величину прибутку, вести облік витрат і надходжень, тому що, як вважав К. Маркс, гроші, володіючи споживчою вартістю як речовинним носієм мінової вартості, є одночасно й «...носієм кількісного співвідношення у вигляді пропорції, у якій споживчі вартості одного роду обмінюються на споживчі вартості іншого роду...» [15, т.1, с.42]. Роль сучасних кредитних грошей як міри цінності виражається також і в тому, що завдяки їм створюються умови для матеріальної зацікавленості в результатах своєї праці. Для розуміння ролі сучасних грошей-нетовар як міри цінності (замість звичної функції міри вартостей золотих грошей), необхідно врахувати, що сучасні гроші не можуть вимірювати реальну трудову вартість товарів, практично не маючи власної вартості, і не створюють, у цьому зв'язку, еквівалентного (за вартістю) товарообміну.

Роль сучасних грошей-нетовар як засобу збереження й нагромадження цінності (купівельної спроможності) полягає в тому, що завдяки їм виникає можливість накопичувати й зберігати купівельну спроможність грошей, створювати страхові, пенсійні й інші накопичувальні фонди як державою та господарюючими суб'єктами, так і населенням.

Роль сучасних грошей-нетовар як засобу платежу полягає в тому, що завдяки їм виникає можливість: створювати кредитні засоби обігу, такі як векселя, тратти, чеки й інші кредитно-розрахункові й платіжні документи; створювати систему електронних платежів і пластикових карток, здійснюючи, тим самим, економізацію грошового обігу в країні (тому що ріст безготівкової грошової маси скорочує витрати на емісію готівки). Роль сучасних кредитних грошей-нетовар як засобу платежу, який використовується в міжнародних розрахунках, в умовах інтеграції й глобалізації важко переоцінити, тому що сучасні кредитні гроші сприяють розвитку зовнішньоторговельних економічних зв'язків країни. При цьому, в міжнародних розрахунках використовуються переважно вільноконвертовані валюти, які вільно обмінюються на головних валютних ринках світу (Нью-Йоркському, Лондонському, Токійському й ін.).

Заслуговує на увагу й така, не менш важлива проблема теорії сучасних грошей-нетовар, як визнання в них низкою економістів [4, с.247, с.501; 5, с.213; 31, с.24; 7, с. 69; 26, с.315; 27, с.43–44, с.168; 29, с.64, с.175–176, с.256; 30, с.22; 32, с.169; 33, с.47 та ін.] ціни. Однак, тому що сучасні кредитні гроші не є товаром, який завжди повинен мати ціну (тому що товару без ціни не існує), то навряд чи можна говорити про ціну грошей-нетовар, не говорячи вже про те, що й золоті гроші, як відзначав К. Маркс, не мали ціни. «...Щоб брати участь у цій єдиній відносній формі вартості інших товарів, вони повинні були ставитися до самих себе як до свого власного еквівалента» [15, т.1, с.102]. Зважаючи на такий марксистський підхід до ціни грошей, взагалі необгрунтовано розглядати в грошах ціну, особливо в сучасних грошах-нетовар. Разом з тим, погляди сучасних економістів на ціну грошей досить впевнені, хоча по-різному трактують її сутність, що значною мірою визначається тими теоретичними підходами, які існують в різних економічних теоріях грошей і ціни. Наприклад, теорія трудової вартості, представниками якої були, насамперед, У. Петті, А. Смит, Д. Рикардо й К. Маркс, визначала ціну товару як грошове вираження його вартості. Однак, теорія граничної корисності, що виникла в останній третині XIX століття як частина маржиналістської теорії ціни й ціноутворення (представниками якої були Е. Бём-Баверк, Л. Вальрас, Ф. Визер, У. С. Джевонс, А. Маршалл, К. Менгер, Д. Патінкін, А. Пігу, Й. Шумпетер та ін.), відкинула марксистський підхід до ціни товару лише як грошового вираження його вартості. Відповідно до неокласичного напрямку теорії граничної корисності, ціна товару визначається не тільки витратами праці на його виробництво, але й його граничною корисністю для покупця, тому що ціна, яку покупець згодний сплатити за товар, визначається рівнем корисності останнього для

цього покупця, у той час як ціна, що бажає одержати продавець, враховує витрати його праці на виготовлення цього товару.

За таких умов теорія граничної корисності розглядає ринкову ціну товару як рівнодіючу суб'єктивних оцінок продавців і покупців і ціна товару визначається в процесі торгу між ними як «...Кількість грошей (або інших товарів і послуг), що платять або одержують за інший товар або послугу» [32, с.592].

Вищевикладене дозволяє зробити висновок про те, що, на відміну від теорії трудової вартості товару, його ціну сьогодні варто розглядати як діалектичну єдність його власної й споживчої вартості, обумовлену суб'єктивними оцінками учасників ринку. До того ж, ціна, як невід'ємна ознака товару, персоніфікує в собі єдність його споживчої і власної вартостей, у той час, як в сучасних грошах-нетовар ця єдність (як було викладено вище) відсутня. За таких умов, навряд чи можна погодитися із твердженням про те, що сучасні кредитні гроші-нетовар мають ціну (та ще й її множинність), що знаходить свій прояв у знаках вартості [7, с. 68]. До того ж, навряд чи можна розглядати сучасні гроші як знаки, та ще й вартості, тому що в цьому випадку неясно, що ж тоді розглядати як гроші, якщо грошові білети сучасних грошей є тільки їхніми знаками? Варто відмітити, що у визнанні сучасних грошей без власної вартості знаками грошей простежується марксистський підхід до розгляду банкнот як знаків грошей (вартості й золота), тому що грошима було золото. Однак, розповсюджене сьогодні ототожнення сучасних грошей зі знаками грошей (банкнотами, що були повноправними представниками золота, вартості й грошей) відображає ще одну із невирішених проблем теорії сучасних грошей-нетовар, які сьогодні не мають навіть зв'язку із золотими грошима. Що ж стосується купівельної спроможності грошей (їхньої цінності), що ототожнюється з їхньою ціною, то таке ототожнення не відповідає теоретичній сутності ціни товару, тому що купівельна спроможність грошей (їхня цінність) обернено пропорційна абсолютному рівню товарних цін у країні ($1/P$) і тому відображає залежність купівельної спроможності сучасних грошей від змін товарних цін у кожний конкретний момент часу. (математично цінність грошей виводиться з рівняння обміну й розраховується як $1/P = Y/MV$, у той час як цінність товару із цього рівняння не виводиться). До того ж, визначення сутності ціни у всіх теоріях зачіпає саме ціну товару, а не грошей. Наприклад, тому що відповідно до теорії трудової вартості, ціна є грошовим вираженням вартості товару (або грошовою формою товарів [15, т.1, с.102]), то сучасні кредитні гроші-нетовар, не маючи власної вартості, не можуть мати й ціни (як грошового вираження їхньої вартості). Що ж стосується неокласичного напрямку маржинальної теорії ціни (товару), то вона визначається двома факторами – корисністю товару для покупця й витратами праці на його виготовлення для продавця. При цьому базою ціни товару є, насамперед, його гранична корисність для покупця, а не витрати праці продавця на виготовлення товару. До того ж, відповідно до цієї теорії, ціна товару не усереднюється в процесі торгу, а визначається в процесі своєрідного компромісу між покупцем і продавцем. Викладене дозволяє зробити висновок про те, що в теоріях грошей і ціни мова йде саме про ціну товару, а не ціну грошей.

Варто зазначити, що практично вперше успішно об'єднав теорію ціни з теорією грошей Д. Патінкін, який зробив це за допомогою «ефекту реальних касових залишків», відповідно до якого функції попиту на всіх ринках прямо залежать від реальної цінності (купівельної спроможності) грошей, які перебувають на руках у індивідів.

За таких умов навряд чи є достатньо аргументів розглядати ціну грошей, та ще й ототожнювати її з їхньою цінністю [7, с.58], тому що цінність (корисність) мають і товари, і гроші, а ціну – тільки товари. До того ж, якщо ціна товару визначається його корисністю й витратами на виробництво, то цінність і товарів, і грошей зачіпає лише їхня корисність, без якої втрачають будь-який сенс і товари, і гроші, хоча, на думку окремих авторів, не вимагає наявності в грошей цінності функція засобу збереження й нагромадження цінності [7, с.69], що не відповідає теоретичній сутності грошей. Визнаючи у сучасних грошей-нетовар ціну,

сьогодні ціла низка економістів [4, с.247, с.501; 5, с.213; 7, с.69; 26, с.315; 27, с.43–44, с.168; 29, с.64, с.175–176, с.256; 30, с.22; 31, с.24; 32, с.169; 33, с.47 та ін.] розглядає її варіанти у вигляді валютного курсу, позичкового відсотка або, навіть, норми позичкового відсотка. Однак, розгляд валютного курсу як ціни грошей не відповідає теоретичному змісту ані ціни, ані валютного курсу. Тому деякі економісти, говорячи про валютний курс як про ціну грошей, трактують його або як своєрідну форму ціни [33, с.47], або слово «ціна» (грошей) пишуть у лапках [28, с.168; 32, с.24], підкреслюючи тим самим, що насправді валютний курс жодним чином не є ціною грошей, а являє собою співвідношення цінності (купівельної спроможності) двох валют (без обліку витрат на їхнє виробництво, характерне для ціни товару). Не випадково валютний курс двох валют визначається на основі паритету купівельної спроможності (purchasing power parity – PPP), що виключає можливість розгляду його як ціни грошей.

Якщо одні економісти розглядають валютний курс як ціну грошей, то інші вважають, що «...ціною грошей є процентна ставка» або позичковий відсоток як зовсім своєрідна «ціна» позичкового капіталу [4, с.501; 5, с.213; 7, с.68–69; 28, с.43; 29, с.64, с.175–176; 30, с.22; 33, с.189], тому що за висловом К. Маркса «...відсоток є просто та частина прибутку, яку <...> промисловий капіталіст повинен сплачувати грошовому капіталістові...» [15, т.3, с.393; 28, с.44]. До того ж, за К. Марксом, «Відсоток як ціна капіталу – вираження із самого початку зовсім ірраціональне» [15, т.3, с.389]. Однак, норма позичкового відсотка навряд чи взагалі може виступати як різновид ціни, тому що ціна все-таки грошове вираження вартості товару, у той час як норма позичкового відсотка завжди виражена у відсотках і тому ніяк не може відображати ані ціни товару, ані, тим більше, грошей. А якщо ж враховувати той факт, що норма відсотка може бути й від'ємною (наприклад, коли темпи росту інфляції перевищують номінальні процентні ставки, реальні процентні ставки стають від'ємними), то взагалі не може бути й мови про норму позичкового відсотка як ціну будь-чого, тим більше грошей. За таких умов і позичковий відсоток, і норму позичкового відсотка не можна розглядати як ціну грошей, тим більше, що позичковий відсоток і ціна як економічні категорії мають різні родові ознаки, тому що родова основа ціни товару вартісна, а позичкового відсотка й норми позичкового відсотка – кредитна.

Висновки і перспективи подальших розробок. Вищевикладене дозволяє зробити висновок про те, що демонетизація золота, що докорінно змінила сутність і функції грошей, змінила й теоретичні підходи до їхнього розуміння. При цьому теорія сучасних грошей істотно відрізняється від марксистської теорії грошей, відповідно до якої ще й сьогодні більшістю економістів на пострадянському просторі гроші розглядаються як товар і загальний еквівалент, що створює проблеми для ефективного використання їх на практиці.

Насамперед, варто зазначити, що сучасні кредитні гроші як боргові зобов'язання емітента не є ані товаром, ані загальним еквівалентом, і виражають вартість товарів не своєю власною вартістю, а купівельною спроможністю, яка має волатильний характер. У цьому зв'язку, сучасні кредитні гроші-нетовар свою роль посередника в товарообміні можуть виконувати тільки за умови їхньої стабільності, підтримка якої є одним із першочергових завдань (і функцій) центрального банку країни. Зрозуміло, що неврахування цієї теоретичної риси сучасних грошей-нетовар є чималою проблемою в підтримці їхньої стабільності на практиці.

Не менш важливою проблемою використання теорії сучасних грошей на практиці (з метою підвищення їхньої ролі в економіці країни) є визнання низкою економістів у грошей ціни, хоча сучасні кредитні гроші-нетовар, які не мають жодної з визначальних ознак товару та не можуть мати ціни як категорії товарного обігу. За таких умов не можна ототожнювати цінність грошей з їхньою ціною, тому що цінність мають і гроші, і товари, а ціну – тільки товари. Відсутність у грошей ціни означає, що взагалі не можна в її якості розглядати будь-що, у тому числі й валютний курс, позичковий відсоток і норму позичкового відсотка, тому що, валютний курс – величина відносна, а ціна – абсолютна; позичковий відсоток –

іраціональна ціна позичкового капіталу, а не грошей, а норма позичкового відсотка взагалі не має грошового вираження, та ще може бути й від'ємною, що взагалі суперечить сутності ціни (товару) і, відповідно, створює проблеми у використанні теорії сучасних грошей на практиці.

Викладене в цій статті дозволяє зробити висновок про те, що посилення ролі сучасних кредитних грошей-нетовар на практиці можливо за умови усвідомлення вченими-економістами сутності грошей і їх функцій, які докорінно змінилися після демонетизації золота й необхідності подальшого обговорення існуючих проблем теорії сучасних грошей і застосування їх основ на практиці. Вважаємо, що це дозволить центральному банку країни науково обґрунтовано підходити до створення грошово-кредитної політики й регулювання грошово-кредитних відносин з метою підвищення ефективності використання на практиці сучасних кредитних грошей-нетовар.

Література

1. Денежная единица США [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.prostobankir.com.ua/spravochniki/dengi/dollary_ssha/denezhnaya_edinitsa_ssha.
2. Как производят доллары США [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fresher.ru/2015/01/02/kak-proizvodyat-dollar-ssha>.
3. Щетинін А. І. Гроші та кредит [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uchebnikonline.com/finansu/groshi_ta_kredit_-_shchetinin_ai/paperovo-groshovi_sistemi.htm.
4. Савлук М. І. Гроші та кредит: підруч. / [М. І. Савлук, А. М. Мороз, І. М. Лазенко; за заг. ред. М. І. Савлука]. – К.: КНЕУ, 2006. – 744 с.
5. Деньги, кредит, банки: учеб. / [под ред. О. И. Лаврушина]. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 448 с.
6. Красавина Л. Н. Проблемы денег в экономической науке / Л. Н. Красавина // Деньги и кредит. – 2001. – № 10. – С. 3–6.
7. Мищенко С. В. Современные проблемы теории денег и денежного обращения / С. В. Мищенко. – К.: Центр научных исследований Нацбанка Украины. Университет банковского дела, 2011. – 230 с.
8. Макконнелл К. Р. Экономикс: Принципы, проблемы и политика: в 2-х т. / [К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю; пер. с англ.]. – М.: Республика, 1992.
9. Долан Э. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / [Э. Дж. Долан, К. Д. Кэмпбелл, Р. Дж. Кэмпбелл; пер. с англ.]. – М.-Л.: Профико, 1991. – 448 с.
10. Миллер Р. Л. Современные деньги и банковское дело / [Р. Л. Миллер, Д. Д. Ван-Хуз; пер. с англ.]. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 824 с.
11. Мишкин Ф. Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков / [Ф. Мишкин; пер. с англ.]. – М.: Аспект-Пресс, 1999. – 818 с.
12. Челноков В. А. К вопросу о сущности, функциях и роли современных денег / В. А. Челноков // Деньги и кредит. – 2010. – № 5. – С. 68–70.
13. Самуэльсон П. Экономика / [П. Самуэльсон; пер. с англ.]. – М.: Прогресс, 1964. – 496 с.
14. Райхлин Э. Основы экономической теории / Э. Райхлин. – М.: Наука, 1999. – 365 с.
15. Маркс К. Капитал в 3-х т. / К. Маркс. – М.: Издательство политической литературы, 1970.
16. Гальчинський А. Теорія грошей: навч. посіб. / А. Гальчинський. – К.: Основи, 1998. – 415 с.
17. Деньги и кредит: учеб. / [под ред. Б. С. Ивасива]. – Тернополь: Карт-блани, 2000. – 510 с.
18. Дзюблюк О. В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки / О. В. Дзюблюк. – К.: Поліграфкнига, 2000. – 511 с.
19. Иванов В. М. Деньги и кредит / В. М. Иванов. – К.: МАУП, 1999. – 230 с.
20. Кашин Ю. И. К вопросу о модификации денег / Ю. И. Кашин // Деньги и кредит. – 2002. – № 1. – С. 64–66.

21. Косой А. М. *Современные деньги* / А. М. Косой // *Деньги и кредит*. – 2002. – № 6. – С. 42–52.
22. *Общая теория денег и кредита* / [под ред. Е. Ф. Жукова]. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995. – 304 с.
23. *Бумажные деньги России* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bummoney.narod.ru/izgotovl.html>.
24. Рябініна Л. М. Роль золота і сучасних грошей в економічному розвитку країни / Л. М. Рябініна // *Вісник Національного банку України*. – 2013. – № 6. – С. 60–65.
25. Туган-Барановский М. И. *Бумажные деньги и металл* / М. И. Туган-Барановский. – Одесса: Русская Культура, 1919. – 132 с.
26. Боринець С. Я. *Міжнародні валютно-фінансові відносини: підруч.* / С. Я. Боринець. – К.: Знання, 2008. – 582 с.
27. Брегель Е. Я. *Денежное обращение и кредит капиталистических стран* / Е. Я. Брегель. – М.: Финансы, 1973. – 376 с.
28. Вовчак О. Д. *Кредит і банківська справа: підруч.* / О. Д. Вовчак, Н. М. Руцишин, Т. Я. Андрейків. – К.: Знання, 2008. – 564 с.
29. *Деньги и кредит: учеб. пособ.* / [под ред. Л. В. Кузнецовой]. – Одесса: ВМВ, ОНЭУ, 2005. – 302 с.
30. *Деньги, кредит, банки: учеб.* / [под ред. Г. Н. Белоглазовой]. – М.: Юрайт-Издат, 2004. – 620 с.
31. Красавина Л. Н. *Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: учеб.* / [Л. Н. Красавина, Т. И. Алибегов, С. А. Быляняк и др.; под ред. Л. Н. Красавиной]. – М.: Финансы и статистика, 1994. – 592 с.
32. Панчишин З. В. *Макроекономіка: навч. посіб.* / З. В. Панчишин. – К.: Либідь, 2001. – 616 с.
33. Ющенко В. А. *Валютне регулювання: навч. посіб.* / В. А. Ющенко, В. І. Міщенко. – К.: Знання, 1999. – 359 с.

References

1. «The USA monetary unit» [Denezhnaya edinitsa SSHA], available at: http://www.prostobankir.com.ua/spravochniki/dengi/dollary_ssha/denezhnaya edinitsa_ssha (rus)
2. «How the USA dollars are made» [Kak proizvodyat dollary SSHA], available at: <http://www.fresher.ru/2015/01/02/kak-proizvodyat-dollary-ssha> (rus)
3. Shchetinin, A. I. «Money and credit» [Dengi i kredit], available at: http://uchebnikonline.com/finansu/groshi_ta_kredit_-_shchetinin_ai/paperovo-groshovi_sistemi.htm (ukr)
4. Savluk, M. I., Moroz, A. M., Lazepko, I. M. (2006), *Money and credit*. Ed. by M. I. Savluk [Groshi ta kredyt; za red. M. I. Savluka], KNEU, Kyiv, 744 p. (ukr)
5. *Money, credit, banks*. Ed. by O. I. Lavrushin (1998) [Dengi, kredit, banki; pod. red. O. I. Lavrushina], *Finance and Statistics*, Moscow, 448 p. (rus)
6. Krasavina, L. N. (2001), «The money problems in economic science» [Problemy deneg v ekonomicheskoi nauke], *Money and Credit*, No. 10, pp. 3–6 (rus)
7. Mishchenko, S. V. (2011), *Modern problems of the theory of money and money circulation* [Sovremennye problemy teorii deneg i denezhnogo obrashcheniya], Research Center of the National Bank of Ukraine. University of Banking, Kiev, 230 p. (rus)
8. McConnell, K. R., Brew, S. L. (1992), *Economics: principles, problems, and policies: in 2 vol.* Trans. from Eng. [Ekonomiks: printsipy, problemy i politika; per. s angl.], Respublika, Moscow (rus)
9. Dolan, E. J., Campbell, K. D., Campbell, R. J. (1991), *Money, banking and monetary policy*. Trans. from Eng. [Dengi, bankovskoe delo i denezhno-kreditnaya politika; per. s angl.], Profiko, Moscow, Leningrad, 448 p. (rus)
10. Miller, R. L., Van-Huz, D. D. (2000), *Modern money and banking*. Trans. From Eng. [Sovremennye dengi i bankovskoe delo; per. s angl.], INFRA-M, Moscow, 824 p. (rus)

11. Mishkin, F. (1999), *Economic theory of money, Banking and financial markets*. Trans. from Eng. [Ekonomicheskaya teoriya deneg, bankovskogo dela i finansovykh rynkov; per. s angl.], Aspekt-press, Moscow, 818 p. (rus)
12. Chelnokov, V. A. (2010), «To the question about the essence, the functions and the role of modern money» [K voprosu o sushchnosti, funktsiyakh i roli sovremennykh deneg], *Money and Credit*, No. 5, pp. 68–70 (rus)
13. Samuelson, P. (1964), *Economics*. Trans. from Eng. [Economika; per. s angl.], Progress, Moscow, 496 p. (rus)
14. Raikhlin, E. (1999), *The bases of economic theory [Osnovy ekonomicheskoy teorii]*, Science, Moscow, 365 p. (rus)
15. Marx, K. (1970), *Capital: in 3 vol. [Kapital]*, Publishing House of Political Literature, Moscow (rus)
16. Galchinsky, A. (1998), *Theory of money [Teoriia hroshei]*, Osnovy, Kyiv, 415 p. (ukr)
17. *Money and credit* (2000). Ed. by B. S. Ivasiv [Dengi i kredit; pod. red. B. S. Ivasiva], Kart-blansh, Ternopol, 510 p. (rus)
18. Dziubliuk, O. V. (2000), *The formation of money-credit relations in a society under conditions of the market reformation of economy [Orhanizatsiia hroshovo-kreditnykh vidnosyn suspilstva v umovakh runkovoho reformuvannia ekonomiki]*, Poligrafkniga, Kyiv, 511 p. (ukr)
19. Ivanov, V. M. (1999), *Money and credit [Dengi i kredit]*, MAUP, Kiev, 230 p. (rus)
20. Kashin, Yu. I. (2002), «To the question about money modification» [K voprosu o modifikatsii deneg], *Money and Credit*, No. 1, pp. 64–66 (rus)
21. Kosoy, A. M. (2002), «Modern money» [Sovremennye dengi], *Money and Credit*, No. 6, pp. 42–54 (rus)
22. *The general theory of money and credit* (1995). Ed. by E. F. Zhukov [Obshchaya teoriya deneg i kredita; pod. red. E. F. Zhukova], Banks and exchanges, UNITI, Moscow, 304 p. (rus)
23. «The paper money of Russia» [Bumazhnye dengi Rossii], available at: <http://bummoney.narod.ru/izgotovl.html> (rus)
24. Riabinina, L. N. (2013), «The role of the gold and modern money in economic development of the country» [Rol zolota i suchasnykh groshei v ekonomichnomu rozvytku krainy], *Bulletin of the National Bank of Ukraine*, No. 6, pp. 60–65 (ukr)
25. Tugan-Baranovskiy, M. I. (1919), *The paper money and the metal [Bumazhnye dengi i metall]*. Russian Culture, Odessa, 132 p. (rus)
26. Borinets, S. Ya. (2008), *International currency-financial relations [Mizhnarodni valiutno-finansovi vidnosyny]*, Znannia, Kyiv, 582 p. (ukr)
27. Bregel, E. Ya. (1973), *Money circulation and credit in capitalist countries [Denezhnoe obrashchenie i kredit kapitalisticheskikh stran]*, Finance, Moscow, 376 p. (rus)
28. Vovchak, O. D., Rushchishin, N. M., Andreikiv, T. Ya. (2008), *Credit and banking [Kredit i bankivska sprava]*, Znannia, Kyiv, 564 p. (ukr)
29. *Money and credit* (2005). Ed. by L. V. Kuznetsova [Dengi i kredit; pod. red. L. V. Kuznetsovoy], VMV, ONEU, Odessa, 302 p. (rus)
30. *Money, credit, banks* (2004). Ed. by G. N. Beloglazova [Dengi, kredit, banki; pod. red. G. N. Beloglazovoy], Yurait-Izdat, Moscow, 620 p. (rus)
31. Krasavina, L. N., Alibegov, T. I., Byliniak, S. A. and other (1994), *International currency-credit and financial relations*. Ed. by L. N. Krasavina [Mezhdunarodnye valiutno-kreditnye i finansovye otnosheniya; pod. red. L. N. Krasavinoy], Finance and statistics, Moscow, 592 p. (rus)
32. Panchishin, Z. V. (2001), *Macroeconomics [Makroekonomika]*, Lybid, Kyiv, 616 p. (ukr)
33. Yushchenko, V. A., Mishchenko, V. I. (1999), *Regulation of the currency [Valiutne rehuliuivannia]*, Kyiv, Znannia, 359 p. (ukr)